

Alexandru Ștefan

Sigiliile
și practicile sigilare
ale locurilor de adevărire din
Transilvania și comitatele
învecinate în secolele
XIII-XIV

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2021

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	13
LISTA ABREVIERILOR.....	18
INTRODUCERE.....	20
I. SIGILOGRAFIA. DISCIPLINĂ AUXILIARĂ A ISTORIEI.....	27
I.1. Disciplina sigilografiei în România: cursuri universitare, sinteze, dicționare.....	27
I.2. Istoria cercetărilor sigilografice cu referire la Transilvania	35
I.3. Perspective contemporane de studiere a sigiliilor medievale în istoriografia occidentală.....	45
II. LOCURILE DE ADEVERIRE ÎN ISTORIA JURIDICĂ A UNGARIEI MEDIEVALE.....	53
II.1. Formarea și activitatea locurilor de adeverire.....	53
II.1.a. Considerații cu privire la istoria instituției locurilor de adeverire în Evul Mediu.....	53
II.1.b. Activitățile interne ale locurilor de adeverire.....	69
II.1.c. Activitățile externe ale locurilor de adeverire.....	79
II.2. Autentificarea documentelor emise de locurile de adeverire.....	81
II.2.a. Formele timpurii de validare a documentelor.....	81
II.2.b. Introducerea sigiliului și multiplicarea categoriilor diplomatice: <i>litterae privilegiales; litterae patentes; litterae clausae</i>	84
II.3. Caracterul autentic al sigiliilor locurilor de adeverire.....	92
II.4. Abordări istoriografice precedente în cercetarea sigiliilor locurilor de adeverire.....	98
III. PRACTICA DIPLOMATICĂ A LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA ȘI COMITATELE ÎNVECINATE.....	109
III.1. Capitulul catedral din Alba Iulia.....	109
III.2. Conventul benedictin din Cluj-Mănăștur.....	118

III.3. Conventul iohanit din Turda.....	128
III.4. Conventurile dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia.....	135
III.5. Capitlul catedral din Oradea	140
III.6. Conventul premonstratens din Dealul Orășii.....	152
III.7. Capitlul catedral din Cenad.....	159
III.8. Capitlul colegial din Arad.....	164
IV. SIGILIILE LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA ȘI COMITATELE ÎNVECINATE.....	170
IV.1. Sigiliile capitlului catedral din Alba Iulia.....	170
IV.1.a. Revolta sașilor și pierderea sigiliului/sigiliilor capitular(e) la 1277. Confecționarea unor noi instrumente de validare diplomatică.....	177
IV.2. Sigiliile conventului benedictin din Cluj-Mănăștur.....	185
IV.2.a. Un sigiliu rămas necunoscut de la începuturile locului de adevărire.....	190
IV.2.b. Schimbarea sigiliului și inovații în practica diplomatică. Consecințe ale falsificării de sigilii și documente la finele secolului al XIV-lea	198
IV.3. Sigiliul conventului iohanit din Turda.....	204
IV.4. Sigiliile conventurilor dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia.....	206
IV.5. Sigiliile capitlului catedral din Oradea.....	208
IV.5.a. Utilizarea sigiliului în administrarea probei fierului roșu.....	217
IV.5.b. Înlocuirea sigiliului capitular la finele secolului al XIII-lea.....	221
IV.6. Sigiliul conventului premonstratens din Dealul Orășii.....	224
IV.6.a. Practici diplomatice defectuoase și încheierea activității locului de adeverire.....	229
IV.7. Sigiliul capitlului catedral din Cenad.....	231
IV.8. Sigiliul capitlului colegial din Arad.....	236
IV.8.a. Un document autentificat în grabă la finele secolului al XIV-lea.....	239
V. PARTICULARITĂȚI ALE PRACTICILOR SIGILARE ÎN CADRUL LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA ȘI COMITATELE ÎNVECINATE.....	242
V.1. Reglementarea păstrării și utilizării sigiliilor în cadrul capitlului catedral din Oradea și al conventului benedictin din Cluj-Mănăștur.....	242
V.2. Sigilarea <i>cum capite sigilli</i> a documentelor emise de locurile de adevărire.....	249
CONCLUZII.....	255
THE SEALS AND THE SEALING PRACTICES OF THE PLACES OF AUTHENTICATION IN TRANSYLVANIA AND ITS NEIGHBOURING COUNTIES IN THE 13 TH -14 TH CENTURIES SUMMARY.....	262

BIBLIOGRAFIE.....	275
ANEXE.....	303
I. Documentele originale și sigiliile capitlului catedral din Alba Iulia.....	304
I.1. Lista documentelor păstrate în original ale capitlului din Alba Iulia (1265–1400).....	304
I.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de capitlul din Alba Iulia (1265–1400)	331
I.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (1265–1400).....	331
I.2.b. Tipuri documentare ale actelor (1265–1400).....	331
I.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (1265–1300).....	332
I.2.d. Categoriile diplomatice ale actelor (1265–1400).....	332
I.2.e. Tipuri documentare ale actelor (1265–1300).....	333
I.2.f. Tipuri documentare ale actelor (1265–1400).....	333
I.3. Sigiliile capitlului catedral din Alba Iulia.....	334
I.3.a. Primul sigiliu ogival al capitlului.....	334
I.3.b. Al doilea sigiliu ogival al capitlului	335
I.3.c. Sigiliul rotund al capitlului.....	336
II. Documentele originale și sigiliile conventului benedictin din Cluj-Mănăștur...337	
II.1. Lista documentelor păstrate în original ale conventului din Cluj-Mănăștur (1308–1400).....	337
II.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de conventul din Cluj-Mănăștur (1308–1400).....	352
II.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (1308–1400).....	352
II.2.b. Tipuri documentare ale actelor (1308–1400).....	352
II.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (1308–1400).....	353
II.2.d. Tipuri documentare ale actelor (1308–1400).....	353
II.3. Sigiliile conventului benedictin din Cluj-Mănăștur.....	354
II.3.a. Primul sigiliu rotund al conventului.....	354
II.3.b. Al doilea sigiliu rotund al conventului.....	355
II.4. Cel mai timpuriu sigiliu al conventului din Cluj-Mănăștur.....	356
II.4.a. Cel mai vechi document păstrat al conventului (1308).....	356
II.4.b. Urmele sigiliului ogival pe documentul din 1310.....	357
II.4.c. Urmele sigiliului ogival pe documentul din 1315.....	358
II.5. Schimbarea sigiliilor conventului din Cluj-Mănăștur (1383).....	359
II.5.a. Ultimul document autentificat cu primul sigiliu rotund (1383.04.23)...359	
II.5.b. Primul document autentificat cu al doilea sigiliu rotund (1383.09.10).....	360
II.6. Cuprinsul inedit al inventarului abației din Cluj-Mănăștur (ante 1427)...361	
III. Documentele originale ale conventului iohanit din Turda.....	362

III.1. Lista documentelor păstrate în original ale conventului din Turda (1295–1296).....	362
III.2. Documentele păstrate în original ale conventului din Turda (1295–1296)..	363
III.2.a. Primul document păstrat al conventului (1295).....	363
III.2.b. Al doilea document păstrat al conventului (1296).....	364
IV. Documentele originale ale conventurilor dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia.....	365
IV.1. Lista documentelor păstrate în original ale conventului dominican din Alba Iulia (c.1296–1313).....	365
IV.2. Lista documentelor păstrate în original ale conventului augustinian din Alba Iulia (c.1296–1308).....	365
IV.3. Documentele păstrate în original ale conventurilor dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia (c.1296–1308).....	366
IV.3.a. Documentu emis în comun de către capitlul, dominicanii și augustinienii din Alba Iulia (c. 1296–1301).....	366
IV.3.b. Primul document păstrat al dominicanilor (1306).....	367
IV.3.c. Al doilea document păstrat al dominicanilor (1313).....	368
IV.3.d. Primul document păstrat al augustinienilor (1300).....	369
IV.3.e. Al doilea document păstrat al augustinienilor (1308).....	370
V. Documentele originale și sigiliile capitlului catedral din Oradea.....	371
V.1. Lista documentelor păstrate în original ale capitlului din Oradea (1260–1400).....	371
V.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de capitlul din Oradea (1260–1400).....	406
V.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (1260–1400).....	406
V.2.b. Tipuri documentare ale actelor (1260–1400).....	406
V.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (1260–1300).....	407
V.2.d. Categoriile diplomatice ale actelor (1260–1400).....	407
V.2.e. Tipuri documentare ale actelor (1260–1300).....	408
V.2.f. Tipuri documentare ale actelor (1260–1400).....	408
V.3. Sigiliile capitlului catedral din Oradea.....	409
V.3.a. Primul sigiliu ogival al capitlului.....	409
V.3.b. Al doilea sigiliu ogival al capitlului.....	410
V.3.c. Sigiliul rotund al capitlului.....	411
VI. Documentele originale și sigiliul conventului premonstratens din Dealul Orăzii.....	412
VI.1. Lista documentelor păstrate în original ale conventului din Dealul Orăzii (c.1272–1353).....	412
VI.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de conventul din Dealul Orăzii (c.1272–1353).....	419

VI.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (c.1272–1353).....	419
VI.2.b. Tipurile documentare ale actelor (c.1272–1353).....	419
VI.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (c.1272–1300).....	420
VI.2.d. Categoriile diplomatice ale actelor (c.1272–1353).....	420
VI.2.e. Tipurile documentare ale actelor (c.1272–1300).....	421
VI.2.f. Tipurile documentare ale actelor (c.1272–1353).....	421
VI.3. Sigiliul conventului premonstratens din Dealul Orăzii.....	422
VII. Documentele originale și sigiliul capitlului catedral din Cenad.....	423
VII.1. Lista documentelor păstrate în original ale capitlului din Cenad (1285–1400).....	423
VII.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de capitlul din Cenad (1285–1400).....	428
VII.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (1285–1400).....	428
VII.2.b. Tipurile documentare ale actelor (1285–1400).....	428
VII.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (1285–1300).....	429
VII.2.d. Categoriile diplomatice ale actelor (1285–1400).....	429
VII.2.e. Tipurile documentare ale actelor (1285–1300).....	430
VII.2.f. Tipurile documentare ale actelor (1285–1400).....	430
VII.3. Sigiliul capitlului catedral din Cenad.....	431
VIII. Documentele originale și sigiliul capitlului colegial din Arad.....	432
VIII.1. Lista documentelor păstrate în original ale capitlului din Arad (1269–1400).....	432
VIII.2. Categoriile diplomatice și tipurile documentare ale actelor păstrate în original, emise de capitlul din Arad (1269–1400).....	436
VIII.2.a. Categoriile diplomatice ale actelor (1269–1400).....	436
VIII.2.b. Tipurile diplomatice ale actelor (1269–1400).....	436
VIII.2.c. Categoriile diplomatice ale actelor (1269–1400).....	437
VIII.2.d. Categoriile diplomatice ale actelor (1269–1400).....	437
VIII.2.e. Tipurile documentare ale actelor (1269–1300).....	438
VIII.2.f. Tipurile documentare ale actelor (1269–1400).....	438
VIII.3. Sigiliul capitlului colegial din Arad.....	439
VIII.4. Documentul capitlului din c. 1390–1397.....	440
IX. Prelucrări generale.....	441
IX.1. Grafic cumulativ. Documentele originale păstrate și emise de locurile de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate până în secolul al XV-lea.....	441
IX.2. Hartă. Transilvania și comitatele învecinate în secolul al XIV-lea: organizare administrativă și locuri de adevărire.....	442
INDICE ANTROPONIMIC ȘI TOPONIMIC.....	443

CUVÂNT ÎNAINTE

Concretizarea prezentului volum reprezintă cel din urmă deziderat al doctoranturii finalizate la 1 februarie 2019, prin susținerea publică a tezei din care își trage originile, intitulată „Sigiliile și practicile sigilare ale locurilor de adevărire din Transilvania și Ungaria răsăriteană (secolele XIII-XIV)”. Apreciată cu calificativul maxim *summa cum laude* de către comisia formată din Prof. Dr. Ovidiu Ghitta (președinte), Acad. Prof. dr. Ioan-Aurel Pop (conducător de doctorat) și avându-i ca referenți pe C.Ș. I Dr. Susana Andea (Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române), C.Ș. I Dr. Ileana Căzan (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române) și Conf. Dr. Adinel Dincă (Universitatea Babeș-Bolyai), lucrarea elaborată cu acel prilej își capătă acum nu doar materialitatea, ci și făgașul propriului destin istoriografic. Îmi îndrept deplina grațitudine către acești Profesori, care, cu deosebită generozitate și competență, au formulat excelente sugestii și observații, indispensabile pentru definitivarea acestei lucrări. Nu în ultimul rând, au fost avute în vedere și integrate constructiv și acele contribuții istoriografice relevante, de dată foarte recentă, publicate în răstimpul scurs de la redactarea textului propriu-zis al disertației.

Subiectul cercetării a fost asumat în anul universitar 2014/2015 în cadrul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură” a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, beneficiind de atenta și riguroasa îndrumare a Acad. Prof. Dr. Ioan-Aurel Pop, care, la momentul respectiv, îndeplinea și funcția de Rector al *Almae Matris Napocensis*. Acest pas a continuat formarea mea în domeniul istoriei, începută în anul 2009 odată cu înmatricularea la studiile de licență oferite de Facultatea de Istorie și Filosofie a universității clujene, absolvite trei ani mai târziu și apoi continuate în cadrul programului masteral „Societate, artă, identități în Europa centrală. De la medieval la modernitate”. De-a lungul anilor, am realizat că devenirea profesională a istoricului nu a fost – după cum nu este nici în prezent – una facilă și clar mărginită în timp, întrucât *Istoria* este în sine un domeniu al cunoașterii de permanentă

acumulare prin disciplină; disciplina lecturii și disciplina perfecționării continue a instrumentelor de lucru specifice istoricului.

Prin urmare, etapa doctoraturii, finalizată prin prezenta disertație, nu este decât o (altă) fază a devenirii mele profesionale ca istoric, aflat în continuă formare, dezvoltare și căutare. Desigur că parcursul nu a fost întotdeauna lin și lipsit de sinuozități, însă un sigur lucru a fost constant în itinerariul meu: interesul pentru trecutul medieval al Transilvaniei, transfigurat subiectiv ca urmare a propriilor origini brașovene și a fascinației pentru istoria acestui oraș ardelean de frontieră. Drept urmare, opțiunile mele de cercetare s-au dovedit a fi unele mai degrabă subiective și deseori circumscrise acestui context spațio-temporal, dar pentru care am beneficiat permanent de înțelegerea și sprijinul corpului profesoral al facultății, în special din partea celui afiliat Departamentului de Istorie Medievală, Premodernă și Istoria Artei. Cu deosebită generozitate, Acad. Prof. Dr. Ioan-Aurel Pop a acceptat coordonarea lucrării mele de licență, referitoare la „Românii din Brașov și venirea bulgarilor la 1392”, prin care am încercat să argumentez că stabilirea unei populații sud-dunărene omogene, la finele secolului al XIV-lea, nu a fost altceva decât un construct al cronisticii locale din secolele XVII-XVIII ce a înregistrat, de fapt, un fenomen migrator mult mai complex, determinat de înaintarea otomană în Balcani și orientat înspre arealul locuit de românii brașoveni autohtoni, în virtutea credinței creștine răsăritene ca punct central al convergenței celor două populații. Ulterior, prin amabilitatea și îndrumarea exigentă a Prof. Dr. Maria Crăciun, am încheiat în vara anului 2014 studiile universitare de masterat cu o disertație privind „Dimensiunea devoțională a breslelor medievale din Sibiu și Brașov (secolele XIV-XVI)”, în care am urmărit, comparativ și complementar, mecanismele articulării unei disciplinări religioase în interiorul acestor grupări socio-profesionale, pornind de la statutele lor de funcționare ce reuniau un set de reguli, aspirații și norme ideale, pe care comunitatea breslașă le-a proiectat pentru sine și la îndeplinirea cărora a conlucrat nemijlocit.

După un astfel de parcurs, orientat aproape exclusiv înspre mediul urban al Transilvaniei medievale, ar fi părut cel puțin firească abordarea unui subiect conex în cadrul studiilor universitare de doctorat. Cu toate acestea, frecventarea cursurilor de Paleografie Latină în anii 2012–2014, preluate integral de către Conf. Dr. Adinel Dincă, cercetător științific la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, precum și numeroasele dezbateri subsidiare, îndeosebi cu privire la relevanța studierii surselor primare inedite și a cercetărilor pornite de la acestea, au reprezentat un veritabil imbold pentru depășirea propriei zone de confort. Fără îndoială, tot acest excurs

teoretic ar fi fost insuficient pentru o recalibrare a propriilor mele interese în absența „descinderii” noastre în arhivele brașovene din februarie 2014, prilej cu care am avut pentru prima oară contact nemijlocit cu diplome medievale originale în sala de studiu a Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Brașov ori în subsolul ticsit cu cărți și documente, mai vechi sau mai noi, ale Arhivei Bisericii Negre. Cele două întâlniri au fost, așadar, definitorii pentru augmentarea propriului interes față de izvorul istoric scris, cu precădere de factură diplomatică, și a numeroaselor informații pe care le poate transmite direct sau indirect prin structura, forma ori chiar materialitatea sa.

Tema prezentei disertații doctorale își alimentează conținutul tocmai din această paradigmă, propunându-și să abordeze un izvor istoric ambivalent, relevant material și cu o complexă proiecție semiotică imaterială, pus în legătură cu una dintre instituțiile cele mai fecunde în privința emiterii documentare din Transilvania Evului Mediu și, de fapt, din întregul Regat medieval al Ungariei. Elaborat în primăvara anului 2014, un subiect de cercetare doctorală dedicat sigilografiei a presupus însușirea treptată și nu tocmai ușoară a unor cunoștințe de specialitate cu care doar în parte mai avusesem de-a face până în acel moment. Deși răstimpul celor trei ani alocați studiilor universitare de doctorat părea la început mai mult decât suficient, aprofundarea tot mai complexă a subiectului a condus la restructurări succesive, reducând din ambițiile cantitative inițiale în vederea eficientizării materialului documentar disponibil și a timpului limitat. Chiar și așa, această „studentie doctorală” a fost, în egală măsură, intensă și generoasă pentru dezvoltarea mea intelectuală și umană, beneficiind de stagii de documentare în străinătate ori participând în diverse proiecte naționale de cercetare.

Prezenta lucrare de doctorat ar fi suferit numeroase lacune conceptuale și metodologice în lipsa oportunităților de frecventare a unor biblioteci și institute de cercetare din Europa ce mi-au facilitat accesul la numeroase resurse bibliografice occidentale recente și foarte recente, altfel indisponibile în instituțiile similare românești. În toamna anului 2015, grație unui stagiu de cercetare doctorală prin finanțare POSDRU, am petrecut două luni în Budapesta la *Central European University* și, mai ales, la biblioteca de medievistică patronată exemplar împreună cu Universitatea Eötvös Loránd. Experiența mea ca student-doctorand ERASMUS la Universitatea Eberhard Karls din Tübingen, sub îndrumarea Prof. Dr. Ellen Widder, a fost cu siguranță cea mai prodigioasă. În această calitate, în perioada aprilie-iunie 2016, atât Biblioteca Universității, cât și cele afiliate mai multor institute universitare și de cercetare (*Seminar für mittelalterliche Geschichte; Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historische Hilfswissenschaften; Institut für*

donauschwäbische Geschichte und Landeskunde) mi-au furnizat accesul la numeroase baze de date și contribuții istoriografice occidentale de foarte mare relevanță în domeniul sigilografiei și nu numai. În plus, la invitația deosebit de generoasă a îndrumătoarei mele și a Prof. Dr. Steffen Patzold, am susținut o prelegere în cadrul colocviului săptămânal al studenților-doctoranzi în istorie medievală pe care cei doi îl coordonează, prilej cu care mi-am prezentat subiectul de cercetare, metodologia aplicată și rezultatele parțiale, expunerea fiind pozitiv apreciată de către colectivul Seminarului de Istorie Medievală. Luna martie a anului 2017 am petrecut-o ca bursier CEEPUS al Universității din Viena. Biblioteca Universității, cu filialele sale specializate (*FB Geschichtswissenschaften*; *FB Österreichische Geschichtsforschung*; *FB Osteuropäische Geschichte und Slawistik*) și Biblioteca Națională Austriacă au contribuit nu doar la îmbogățirea substanțială a resurselor bibliografice de specialitate, ci au oferit și spațiile și condițiile cele mai adecvate pentru debutul destul de anevoios al redactării disertației.

Răstimpul celor trei ani se caracterizează totodată printr-un cumul de experiență generat prin implicarea în câteva proiecte de cercetare. Deși aceste ipostaze mi-au distras uneori atenția și concentrarea exclusiv dedicată parcursului doctoral, ele mi-au lărgit substanțial orizontul înspre alte ramuri ale medievalității și spre prelucrarea complexă a surselor diplomatice din această perioadă. Între martie 2015 – decembrie 2016 am făcut parte din echipa clujeană de paleografi de limbă latină, implicată în proiectul „Digitizarea documentelor medievale din Arhivele Naționale ale României”, implementat de Universitatea din București și în urma căruia a rezultat o amplă bază de date accesibilă online ce cuprinde imagini digitale ale actelor emise până în anul 1600, indiferent de forma lor de păstrare, provenite din actualul sistem arhivistic național. Începând cu luna octombrie a anului 2015, timp de doi ani, am făcut parte din colectivul proiectului de cercetare „În căutarea unui patron. Preoții sașilor ca promotori ai artelor în Transilvania Evului Mediu târziu (cca. 1350–1550)”, inițiat și coordonat de C.Ș. II Dr. Ciprian Firea de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, filiala Cluj-Napoca. În cadrul acestui intrepid proiect de cercetare mi-a revenit sarcina studierii sigiliilor clerului secular din mijlocul sașilor ardeleni, prilej cu care am reușit identificarea unor foarte interesante amprente și matrice sigilare ori chiar veritabile tendințe în alegerea sau schimbarea propriilor instrumente de validare diplomatică. Toate acestea au culminat în momentul de față cu cooptarea mea, începând cu primăvara anului 2018, în echipa unei foarte crude, dar ambițioase unități de cercetare, recent constituite în Universitatea Babeș-Bolyai, și anume TRANS.SCRIPT – Centrul de

Diplomatică și Paleografie Documentară Medievală. Înființat la finele anului 2017, centrul TRANS.SCRIPT își concentrează eforturile în vederea inițierii și dezvoltării unor proiecte de cercetare pornind de la patrimoniul scris transilvănean, de factură medievală și premodernă, recuperabil din arhive și biblioteci din țară sau din străinătate. Activitatea acestui centru de cercetare este una dintre cele mai temerare la care am luat parte, în deja bogatul său portofoliu intrând organizarea unor colocvii internaționale la Cluj-Napoca ori pregătirea spre publicare a unor colecții de documente medievale cu subiect transilvan.

De-a lungul parcursului doctoral, fie că am valorificat surse ale subiectului principal de cercetare, fie materiale aferente în cadrul diverselor proiecte din care am făcut parte, am căutat permanent să probez ipotezele și rezultatele la care aceste abordări m-au condus, participând la diverse manifestări cu caracter științific. Recunoscând și apreciind importanța exercițiului de diseminare și dialog al ideilor, străduindu-mă a explica și altora ceea ce pentru mine înțepea să capete tot mai mult sens, am luat parte la diverse conferințe în țară și străinătate, publicând totodată în periodice de specialitate, naționale ori internaționale, rezultate ale propriilor cercetări.

În urma tuturor acestor experiențe – intelectuale, profesionale, dar mai ales umane –, prezenta lucrare de doctorat își găsește, într-un final, și oportunitatea de a sta între copertile protectoare ale unui volum în sine. Desigur că subiectul este departe de a fi complet epuizat, sursele diplomatice și sigilografice identificate și analizate cu această ocazie așteptând posibile interogări din perspective pe care fireasca dezvoltare a cunoașterii istorice încă nu le-a atins ori formulat ca atare. Nu în cele din urmă, profundă recunoștință se îndreaptă către toți cei care, amintiți sau nu cu prilejul acestor rânduri, mi-au îndrumat pașii cu încurajări, sugestii ori observații critice, conștient fiind de faptul că fără contribuția lor, a tuturor, disertația de față nu ar fi ajuns cu siguranță în forma care se prezintă astăzi. Sprijinul cel mai de preț în numeroasele momente de cumpănă i se datorează întru totul Paulei.

Cluj-Napoca,
13 decembrie 2020

INTRODUCERE

Prodot al unei perioade de „intensă fermentare emblematică”¹, sigiliul s-a articulat drept un instrument conex culturii scrise medievale de natură pragmatică, cu rolul de a-i confirma destinatarului, nominalizat sau nu, certitudinea că înscrisurile cărora i se alătură, de obicei prin imprimarea sa în ceară ori prin atârnarea unei bule metalice, oglindeau voința, constatările sau înfăptuirile posesorului său, fie că acesta reprezenta o instituție cu proiecție individuală sau colectivă, fie documentele redactate fuseseră emise și sigilate exclusiv în nume propriu. În același timp, sigiliul s-a constituit într-un avatar funcțional în universul dreptului scris, cu rolul de a-și identifica, reprezenta și proclama titularul. Alcătuit, în general, de o imagine însoțită de o legendă, ambele alese și puse în directă legătură cu posesorul său, sigiliul face cunoscute nu doar identitatea și statutul social ale acestuia, ci și personalitatea, aspirațiile și revendicările sale.

În lucrarea sa, *Summa de arte prosandi* (1275/76), unul dintre cele mai timpurii și mai răspândite tratate epistolare ale Evului Mediu occidental, Konrad von Mure, absolvent de studii universitare la Bologna și Paris, iar apoi canonic al catedralei din Zürich și rector al școlii capitulare de aici², comparând structurarea unui om cu cea a scrisorilor, asemena sigiliul nu cu sufletul acestuia, ca element distinctiv în întreaga Creație, ci cu trupul său, întrucât el este singurul care poate pune în fapt întreaga voință umană. Alegoria formulată cu acest prilej atrage atenția asupra faptului că sigiliul, prezent fizic în contextul documentelor de epocă, joacă rolul unui veritabil mijlocitor între abstractul înscrisurilor pe care le însoțește și concretețea dispozițiilor cuprinse.

În spațiul răsăritean al Regatului Ungariei medievale [**Anexa IX.2.**], parțial desfășurat actualmente între granițele României contemporane, cei

¹ Michel Pastoureau, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental*, Chișinău: Cartier, 2004, p. 250.

² Franz J. Bendel, „Konrad von Mure”, în *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 30(1)/1909, pp. 51–101.

mai prolifici emitenți ai documentelor autentificate cu sigilii au fost, încă din secolul al XIII-lea, locurile de adevărire emergente în voievodatul transilvănean și în câteva comitate învecinate (Bihor, Cenad și Arad), un areal ce se suprapune în parte cu jurisdicția diecezelor Transilvaniei, Oradei și Cenadului. Cu un profil instituțional asemănător notariatului public, deci abordând în actele redactate o serie de aspecte pragmatice, îndeosebi cu proiecție patrimonială, ale vieții de zi cu zi a locuitorilor din aceste zone³, însă puternic ancorat în preceptele dreptului cutumiar maghiar, locurile de adevărire, documentele emise și, mai ales, sigiliile pe care le-au folosit de-a lungul timpului se constituie într-un amplu orizont de cercetare, generos prin cantitatea surselor de primă mână păstrate. Cu toate acestea, istoriografia românească a explorat rar complexitatea acestor oficii probatorii, pe lângă cele câteva mențiuni din sintezele de istorie regională⁴ și juridică⁵, mai notabile fiind o singură contribuție monografică⁶ și unele studii de specialitate, mai vechi⁷ ori mai recente⁸, însă fără ca cele din urmă să mărească stadiul cunoașterii, limitându-se la un discurs liniar și expozitiv, o parte dintre ele chiar diseminând mai multe incongruențe conceptuale și de funcționalitate curentă a acestor instituții⁹.

În acest sens, cercetarea de față își propune să aducă în atenție elementul central care conferea vigoare actelor eminate din cancelariile acestor foruri, căutând nu doar resorturile de drept prin care sigiliile lor se bucurau de autenticitate în jurisprudența Ungariei medievale, ci și schimbările care s-au produs de-a lungul timpului și care au influențat practica sigilară specifică acestor instituții, confecționarea unor noi matrice sigilare, modificări și inovări ale metodelor de aplicare a sigiliilor. Desfășurându-și activitatea

³ Ioan-Aurel Pop, „Rolul instituțiilor religioase în dezvoltarea și consolidarea voievodatului Transilvaniei”, în Valeriu Sârbu, Cristian Luca (coord.), *Miscellanea historica et archaeologica in honorem professoris Ionel Căndeș*, Brăila: Istros, 2009, pp. 155–167, mai ales p. 159.

⁴ Ioan-Aurel Pop, „Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea”, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 271.

⁵ Ioan Ceterchi, Vladimir Hanga (coord.), *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București: Editura Academiei RSR, p. 419, p. 548 și p. 580.

⁶ Károly Vekov, *Locul de adevărire din Alba-Iulia. Secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2003, 449 p.

⁷ Francisc Pall, „Contribuții la problema locurilor de adevărire din Transilvania medievală (sec. XIII-XV)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2/1957, pp. 391–405.

⁸ Rita-Magdalena Bernád, „Locurile de adevărire din Transilvania”, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, VI/2013, pp. 9–32.

⁹ Mihai Safta, „Prolegomena la studiul guvernării prin actul scris – *locus credibilis* și evoluția chirografelor”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Iurisprudentia*, 3/2016, pp. 101–115.

în cadrul unor organisme corporative ale Bisericii Romane, locurile de adevărire care au funcționat în arealul deja menționat au fost capitlul catedral din Alba Iulia, conventul benedictin din Cluj-Mănăstur, capitlul catedral din Oradea, conventul premonstratens din Dealul Orășii, capitlul catedral din Cenad și capitlul colegial din Arad. Împreună cu acestea mai pot fi cuprinse și alte câteva oficii minore, însă ele, pe lângă o funcționare destul de restrânsă ca timp, se caracterizează și prin dezvoltarea unor însușiri ce le apropie de profilul instituțional al locurilor de adevărire, dar care, în același timp, le deosebește fundamental, acestea activând în cadrul casei hospitaliere din Turda și a conventurilor mendicante ale dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia. Drept urmare, abordarea unei teme conexe sigiliilor și practicilor sigilare ale locurilor de adevărire presupune aprofundarea convergentă atât a complexității sigiliului ca izvor istoric, cât și a specificului instituțional al acestor foruri probatorii.

Întrucât principalul subiect de studiu al acestei cercetări este un izvor istoric în sine, cele mai importante surse ale investigației se constituie din izvoarele diplomatice originale ale acestor locuri de adevărire în care sigiliile își găseau, de fapt, utilitatea și funcționalitatea. Cele mai multe dintre acestea au fost recuperate din bazele de date cu accesibilitate online ale Arhivelor Naționale ale României (www.arhivamedievala.ro) și ale Arhivelor Naționale ale Ungariei (archives.hungaricana.hu/hu/charters/). În egală măsură, au fost avute în vedere cele mai importante diplomatarii care privesc Transilvania Evului Mediu târziu, și anume *Documente privind Istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* și *Erdélyi Okmánytár*. Deși nu la fel de numeroase, deosebit de relevante pentru dinamica instituțională a sigiliilor sunt și unele surse non-diplomatice, din care fac parte atât unele instrumente de „uz intern” ale forurilor probatorii ce consemnau propriile activități într-o manieră normativă ori curentă (statute, registre, protocoale), cât și unele prevederi din legislația Ungariei medievale, care, în problematica funcționării locurilor de adevărire, deseori s-a poziționat și s-a pronunțat prin reglementarea utilizării acestui instrument de validare diplomatică. În schimb, literatura secundară abordată, largă prin spectrul tematic, istoriografic și cronologic, a permis formularea unor cadre teoretice și terminologice riguroase prin conținut, constituindu-se totodată și ca exemplu de abordare.

Metodologia cercetării a presupus metode de analiză cantitativă, calitativă și statistică. Din punct de vedere cantitativ, s-a recurs la colectarea, exhaustivă pe cât posibil, a izvoarelor diplomatice păstrate în original ale locurilor de adevărire avute în vedere. Ulterior, pe baza materialului colaționat,

analiza calitativă a condus la extragerea celor mai bine conservate amprente sigilare cu scopul de a surprinde totalitatea și varietatea sigiliilor și practicilor sigilare care s-au succedat în timp și pe care aceste foruri probatorii le-au folosit în activitatea lor specifică. Totodată, din punct de vedere statistic, s-a urmărit recurența procentuală a categoriilor diplomatice identificate, întrucât acestea determină nu doar profilul instituțional al fiecărui loc de adevărire în parte, ci și varietatea soluțiilor de sigilare implementate pentru autentificarea și validarea acestora. Cu alte cuvinte, fiecare dintre categoriile diplomatice ale actelor emise de către locurile de adevărire modelează o practică sigilară specifică și bine circumscrisă, cu trăsăturile, inovațiile și restricțiile sale.

Limitele prezentei lucrări s-au impus ca o necesitate determinată de creșterea progresivă a numărului de documente odată cu înaintarea în timp, datorită augmentării prestigiului și valorii conferite actului scris. Din punct de vedere cronologic, limita superioară a fost fixată la nivelul anului 1400, întrucât cele mai ample nuanțări instituționale, cu efecte inclusiv în practica sigilară, s-au petrecut în timpul domniei ramurii napolitane a casei de Anjou în Ungaria, sondările documentare din următorul secol și jumătate relevând doar continuitatea formelor și soluțiilor deja implementate. Totodată, în vederea organizării și valorificării cât mai ample și mai exigente a materialului documentar, s-a optat pentru colacionarea izvoarelor diplomatice păstrate în original, provenite de la locurile de adevărire deja amintite. Desigur că formele sub care documentele medievale s-au putut transmite sunt mult mai numeroase¹⁰, însă depistarea tuturor acestora ar fi presupus un efort supradimensionat în raport cu rezultatele estimate, cu atât mai mult cu cât nu puține au fost inexactitățile reperate în cadrul celor două baze de date menționate: identificări eronate ale emitenților, prelucrări inexacte ale structurilor unor documente cu multiple transumpturi ori ambele simultan. Cu toate acestea, apreciind importanța legăturii dintre sigilii și documente, indiferent de forma „non-originală” sub care ele au supraviețuit în timp – bunăoară și acestea fiind acte originale, dar care, ulterior, din varii motive, s-au pierdut –, în măsura în care analiza a delimitat variații ale practicilor sigilare, au fost examinate inclusiv aceste categorii secundare de documente cu scopul rafinării observațiilor. Cu alte cuvinte, recuperarea sigiliilor și practicilor sigilare aferente locurilor de adevărire din diecezele Transilvaniei, Oradei și Cenadului a pornit de la documentele originale păstrate, emise în intervalul

¹⁰ Pe lângă original, documentele locurilor de adevărire mai puteau fi transmise sub formă de concepte ori diverse categorii de copii (transumpturi, confirmări textuale, copii simple, rezumate ori în cadrul registrelor, protocolelor și stilionarelor de acte).

lor de activitate de până la debutul secolului al XV-lea [**Anexa IX.1.**]. Din aceste motive, unul dintre locurile de adevărire care nu face obiectul prezentei cercetări este conventul benedictin din Sâniob, situat în teritoriul episcopiei orădene, a cărui activitate probatorie este destul de incertă pentru perioada premergătoare domniei regelui Matia Corvin (1458–1490), cel mai timpuriu act probatoriu cunoscut datând abia din 9 iunie 1468¹¹. Cu toate acestea, la 1486 și la 1492 regii Ungariei decretau deja interzicerea activităților specifice, pentru ca la 1498 Vladislav al II-lea (1490–1516) să revină asupra deciziei sale inițiale și să restituie conventului sigiliul său reprezentativ, gest echivalat cu o reacreditare a forului probatoriu¹².

Ca urmare a stabilirii riguroase a surselor, metodelor și limitelor aferente, obiectivele acestei analize pot fi enunțate sub forma unor întrebări de cercetare: Câte sigilii au avut locurile de adevărire și care au fost ele? Când și de ce s-au schimbat acestea? Care au fost modalitățile de sigilare prin care locurile de adevărire își autentificau actele pe care le emiteau? Care sunt situațiile excepționale de sigilare și de ce apar ele? Cum se raportau aceste foruri probatorii la propriile lor sigilii? Toate aceste întrebări au în vedere o cercetare subsumată antropologiei culturale cu proiecție semiotică¹³, întrucât sigiliul medieval reprezintă mult mai mult decât un simplu instrument de validare diplomatică, fiind simultan depozitarul unor informații esențiale cu privire la posesorul de drept al acestuia, uneori imposibil de reconstituit pe baza altor categorii de surse. Sigiliile sunt, așadar, nu doar obiecte bine individualizate, ci și indicatori omniprezenți de civilizație. Fiind datate și localizate cu exactitate prin documentele pe care le autentifică, dar caracterizându-se și prin existența unei legende și a unei iconografii proprii, aceste instrumente de validare diplomatică se constituie drept izvoare istorice deosebit de generoase ale culturii și societății medievale în ansamblul lor¹⁴.

Drept urmare, structurarea lucrării s-a articulat într-o manieră convergentă și diacronică, reunind atât specificul sigiliilor medievale ca izvoare istorice, cât și profilul instituțional al locurilor de adevărire, cu scopul de a urmări însușirile și funcționalitatea instrumentelor de validare diplomatică ale oficiilor probatorii deja semnalate. Astfel, cercetarea se dezvoltă de la

¹¹ MNL: DL 65092.

¹² Pall, „Contribuții la problema...”, pp. 400–401.

¹³ Achim Mihu, *Antropologia culturală*, Cluj-Napoca: Dacia, 2002, pp. 96–100 și pp. 195–198.

¹⁴ Brigitte Bedos-Rezak, „Seals and Sigillography, Western European”, în Joseph R. Strayer (coord.), *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 11, New York: Charles Scribner's Sons, 1988, pp. 123–131.

general la particular pe parcursul a cinci capitole ce tratează fiecare diverse aspecte bine circumscrise ale subiectului, fiind însoțite de mai multe anexe în care sunt prelucrate grafic și statistic sursele sigilografice și diplomatice colționate. Primul capitol, intitulat „Sigilografia. Disciplină auxiliară a istoriei”, detaliază nu doar chestiunea formulării și evoluției sigilografiei ca domeniu de studiu în România modernă și contemporană, ci are în vedere și unele problematici de istoriografie sigilografică regională și occidentală, cele din urmă referitoare îndeosebi la viziunea contemporană asupra sigiliilor medievale. Cel de-al doilea capitol, „Locurile de adevărire în istoria juridică a Ungariei medievale”, presupune, de asemenea, o abordare disjunctivă. Dacă prima parte urmărește o incursiune în istoria și specificul activităților acestor foruri, cel de-al doilea segment își propune să exploreze emergența, structurarea și dezvoltarea formelor de autentificare a documentelor emise de locurile de adevărire. Capitolul următor, denumit „Practica diplomatică a locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate”, abordează punctual subiectul în cazul fiecăruia dintre cele șase foruri probatorii din arealul desemnat, precum și în cel al celor trei oficii ceva mai modeste, dar cu un profil similar. În acest sens, au fost avute în vedere aspecte legate de istoria instituțională, vizând îndeosebi debutul activităților de emisie a documentelor probatorii, personalul implicat, apelul la metoda chirografierii ca soluție de validare, întocmirea protocoalelor ori registrelor, toate acestea fiind urmate de analize statistice ale actelor de până la 1400 păstrate în original, atât din perspectiva categoriilor diplomatice din care ele fac parte, cât și a tipologiei acestora, încheind cu examinarea unor diplome întocmite într-un mod mai degrabă atipic (co-participarea mai multor emitenți, corecturi de epocă ori situații excepționale de autentificare). Capitolul patru, cel mai amplu în economia lucrării, intitulat „Sigiliile locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate”, abordează, de asemenea, pentru fiecare dintre oficiile avute în vedere chestiunea utilizării sigiliilor în cancelariile acestor foruri, concentrându-se, mai ales, asupra cuantificării, identificării, descrierii și datării lor, dar oprindu-se și asupra unor aspecte ce țin de materialitatea acestor instrumente, precum culoarea cerii, a șnururilor din alcătuirea sigiliilor atârinate și a recurențelor determinate de aceste caracteristici. Mai mult, cu excepția capitlului din Cenad, pentru fiecare dintre locurile de adevărire semnalate, într-unul sau două subcapitole distincte, au fost aprofundate detalii fie cu privire la înlocuirea matricelor sigilare, contextul și urmările sale, fie referitoare la întrebuințarea particulară ori defectuoasă a sigiliilor de către instituția emitentă. Ultimul capitol, după cum sugerează și titlul său, are în vedere o serie de „Particularități ale practicilor sigilare

în cadrul locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate”. Pornind de la două categorii de izvoare distincte, acest capitol își propune să reconstituie, atât cât larghețea surselor o permite, situația reglementărilor de păstrare și utilizare a sigiliilor în două dintre locurile de adevărire menționate, precum și apelul la așa numita soluție de sigilare *cum capite sigilli*, depistând argumentele formale din spatele acestui gest de cancelarie.

Prin urmare, având la bază o analiză conceptualizată a sigiliului medieval ca izvor istoric și a specificului instituțional al locurilor de adevărire și răspunzând întrebărilor de cercetare precedente, prezenta lucrare își propune nu doar să aprofundeze întregul ansamblu al practicilor sigilare conexe locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate, ci și să identifice resorturile care au determinat schimbări ori modificări ale sigiliilor reprezentative, în intervalul scurs de la momentul asumării acestor roluri și până la debutul secolului al XV-lea.